

НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

*О. В. Летуца, к. е. н., доцент, Національна металургійна академія України,
let68@yandex.ru*

*А. А. Летуца, студентка, Національна металургійна академія України,
angelina.letuchaya@yandex.ua*

У статті проаналізовано теоретико-методологічні підходи до визначення природи та причини світових економічних криз. Розглянуто причини і особливості економічної кризи в Україні, обґрунтовано пріоритетні напрямки подолання її наслідків.

Ключові слова: світові економічні кризи, причини і особливості економічної кризи в Україні.

Постановка проблеми. За своїми сутнісними визначеннями світова економічна криза 2008–2010 років характеризується як криза міжсистемних трансформацій, що супроводжується глибинними цивілізаційними перетвореннями. Історія світових економічних криз переконує у необхідності перегляду традиційних поглядів на їх причини, стимулювання розробки ефективних антикризових концепцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми посткризового розвитку національної економіки дістали широке висвітлення у працях вітчизняних економістів В. М. Гейця [2], А. А. Гриценка [1], М. І. Зверякова [3], В. М. Тарасевича [7], О. А. Пороховського [5].

Дані дослідження виявили існування істотних відмінностей у визначенні причин економічної кризи та інструментів подолання її наслідків. Реалії переконують у відсутності загальноприйнятого, обґрунтованого механізму подолання наслідків національної економічної кризи, що обумовлює певну хиткість існуючих теоретичних конструкцій.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у визначенні історичної хронології, альтернативних теоретико-методологічних підходів до причин і природи світових економічних криз, розробці пріоритетних напрямків посткризового розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системна кризогенна неадекватність розвитку національної економіки зумовлює необхідність перегляду критеріїв розвитку існуючої господарської системи, коригування уявлень про людину і суспільство, фор-

мування ідеології постіндустріального розвитку, що спиралася б на сучасні механізми використання існуючого потенціалу для забезпечення сталого економічного розвитку України. А це вимагає переходу до нової парадигми управління державою на основі гармонізації відносин людини, суспільства і природи, збереження і відновлення природного середовища.

Вирішення екологічних, економічних і соціальних проблем вимагає пошуку нових підходів до формування української моделі антикризового розвитку, імперативами якої стануть: соціальна справедливість і відповідальність, українська демократія і внутрішня самоорганізація, трансформація олігархічного капіталізму в соціалізований державний.

У дискусіях про світову кризу, її причини, особливості, ознаки, наслідки цілком резонно домінує економічна тематика. З тими чи іншими варіаціями цим пояснювались періоди спаду у концепції довгих хвиль М. Д. Кондратьєва, в аналізі процесу економічного розвитку Й. Шумпетера, у теорії технологічних укладів С. Ю. Глаз'єва, у схемах еволюції макроекономіки В. І. Маєвського. Але ці гіпотези не пояснюють два важливих феномени, властивих будь-якій кризі.

По-перше, це зумовлено зміною характеру рецесії всієї економічної системи. Нагадаємо, що у період Великої депресії ВВП США знизився майже на 40%.

По-друге, супроводження кризи крахом більшості банків, а не падінням їх доходів внаслідок зниження потреби в інвестиціях при зменшенні можливості технологіч-

ного прогресу.

Першоджерелом усіх криз є важливий феномен, властивий будь-якій розвиненій ринковій економіці, – так звані рефлексивні процеси. Найбільш відомі з них – процес підйому і спаду біржових цін. Інші, менш значні, але теж важливі для економіки, пояснюють зростання цін на нерухомість, поведінку вкладників банків, внутрішню нестійкість банківської системи у цілому.

Мова йдеться про феномен, найбільш повно розглянутий у теорії рефлексивності Дж. Сороса. Рефлексивність розглядається як процес формування цін уявленнями учасників біржі про наступні тенденції їх зростання чи спаду. При цьому рівень доходності паперів або розмір активів практично не впливають на ціни. Наприклад, сьогодні вартість акцій широко відомої компанії «Майкрософт» перевищує її реальну вартість у сотні разів, а раніше – у тисячі [4, с.4–20].

Отже, кризи виникають у зв'язку з принципіальною нестійкістю цін, що сформувалися подібним чином. Маса вартості будь-яких цінних паперів, зростаючих у ціні завдяки рефлексивним процесам, перевершує критичну і досить випадкового поштовху, щоб запустити цепну реакцію падіння цін.

Викликає зацікавленість і концепція С. Ю. Глаз'єва, що характеризує світову економічну кризу як процес зміни технологічних укладів. У світовому техніко-економічному розвитку можливо виділити життєві цикли п'яти послідовно змінюючих один одного технологічних укладів, включаючи домінуючий в структурі сучасної економіки – інформаційний. У число виробництв, що формують його ядро, входять: електронні компоненти, електронно-обчислювальна техніка, радіо-, телекомунікаційне і лазерне устаткування [5, с.5–14].

Формування відтворювального контуру нового технічного укладу – тривалий процес, що має два якісно різних етапи. На першому – виникають його ключовий чинник і ядро, що обмежує виникнення виробництв нового устрою потребами власного розширеного відтворення. З вичерпанням економічних можливостей цього процесу настає другий етап, що починається із за-

міщення домінуючого технічного укладу, у вигляді нової довгої хвилі економічної кон'юнктури.

В даний період новий технологічний уклад виходить з ембріональної фази розвитку, що проявляється, як фінансова і структурна криза економік провідних країн світу, супроводжується подальшим падінням цін на енергоносії і інші сировинні матеріали. Для його подолання бракує заходів порятунку банківської системи, реанімації фінансового ринку. Вони повинні доповнюватись програмами стимулювання розвитку нового технологічного укладу, активізація якого тільки і може створити нову довгу хвилю економічного зростання. Слід відзначити, що економічний характер кризи поки залишає в тіні її глобальний і цивілізаційний контексти [6, с.253–282].

Сучасна економічна криза є невід'ємною складовою кризи утвореного глобального світоустрою, західної цивілізації та міжцивілізаційних взаємодій. Сучасні інститути глобального управління й економічного регулювання мають бути не лише економіко-політичними, а й екологічними, соціальними, духовними, не прозахідними, але міжцивілізаційними.

Підтвердженням зазначеному є такі факти, що фінансова криза України, як і більшості європейських країн, стала результатом світової економічної кризи. Вона була посилена політичною нестабільністю і кризою споживчого кредитування. Україна з метою уникнення дефолту звернулася по допомогу до МВФ, який виділив їй кредит в 16,4 млрд. доларів, при сумарному обсязі золотовалютних резервів в 32 млрд. доларів. Результатом національної фінансової кризи стала девальвація національної валюти, значне скорочення сировинних доходів, різкий обвал виробництва галузей промисловості стратегічного значення, масове безробіття, відсутність соціальних гарантій, зменшення цін на ринку нерухомості, крах банківської сфери, скорочення можливостей доходів регіонів.

За рівнем інфляції Україна зайняла третє місце серед країн СНД, падіння промислового виробництва склало 20%, ВВП – 14%. Зовнішній борг України збільшився до 117,3 млрд. дол., а витрати на його обслуго-

ування і погашення зросли до 11,5 млрд. дол.. Дефіцит платіжного балансу склав 5,9 млрд. дол., торговельного балансу – 7,9 млрд. дол.. Розбалансування банківської системи України визначається нарощуванням недержавними підприємствами і банками обсягів зовнішніх запозичень. Питома вага приватного сектору склала 83% зовнішнього боргу. Зокрема, борг комерційних банків перед нерезидентами дорівнює 34 млрд. дол., зростаючи майже удвічі на рік за рахунок середньострокових кредитів. Зростає дефіцит рахунку поточних операцій до 24 млрд. дол. і складає 10% від прогнозованого ВВП, що пояснюється підвищенням цін на імпортований газ.

Зовнішній борг приватного сектора виріс до 85 млрд. дол., з яких короткостроковий борг складає 29 млрд. дол. Отже, погіршення економічної ситуації в Україні пояснюється необхідністю погашення значного короткострокового боргу, дефіцитом рахунку поточних операцій, швидким зростанням споживчого кредитування [3, с.4–22].

Багатовимірність сучасної кризи в Україні свідчить, що глибина падіння вітчизняної економіки значно перевищує аналогічні показники більшості країн світу. Це пояснюється диспропорціональністю функціонування національної економіки, загостренням довготермінових системних протиріч:

- компенсацією надлишкового споживчого попиту стійким негативним сальдо торговельного балансу;
- залежністю низькотехнологічного експорту від кон'юнктури світового ринку;
- неефективністю фінансової системи і зростанням зовнішнього боргу [2, с.5].

Скорочення обсягів виробництва, обмеження інвестиційних можливостей бюджету, відсутність ринків збуту, зменшення реальних доходів населення і зростання безробіття стали причинами зменшення обсягів товарообігу. Крім того, небезпечна залежність національної економіки від кон'юнктури світових товарних та фінансових ринків обумовила високу вразливість макроекономічного розвитку.

Отже, економіка України виявилась вразливою до глобальних дисбалансів, обу-

мовлених стрімким зростанням світових цін і надлишками ліквідності на світових фінансових ринках. А сучасний стан національної економіки є наслідком не тільки впливу світової економічної кризи, а й внутрішніх суперечностей, нагромаджених у минулому.

Необхідною умовою подолання наслідків економічної кризи і стабілізації економічного розвитку України є розробка стратегії модернізації з чітким висвітленням цілей і способів їх досягнення.

Національна антикризова політика повинна реагувати на глобальні виклики, з визначенням, як спільного напрямку антикризових заходів провідних країн світу, так і специфічних особливостей соціально-економічного розвитку країни. Мова йде про сценарії подолання кризи, запрограмовані внутрішньою логікою розвитку глобальної економічної системи.

Перший сценарій передбачає швидкий вихід на нову «довгу хвилю» економічного зростання, трансформацію кризи у керований режим, що дозволяє провідним країнам спрямувати спад у найбільш проблемних секторах, периферійних регіонах світової економіки, використовуючи ресурси на підйом інноваційної активності, форсування зростання нового технологічного укладу. При цьому кардинально зміниться «архітектура» глобальної фінансової системи, що перетворилася у полівалютну, відбудеться значне посилення державних інститутів стратегічного планування і регулювання фінансових потоків. Глобалізація стане більш збалансованою з метою узгодження інтересів провідних країн світу.

Другий сценарій пов'язаний з колапсом існуючої американоцентричної фінансової системи, формуванням відносно самодостатніх регіональних валютно-фінансових систем, знищенням більшої частини міжнародного капіталу, різким падінням рівня життя, поглибленням рецесії, впровадженням протекціоністських бар'єрів між регіонами.

Третій сценарій визначається наростанням хаосу багатьох інститутів у «ядрі» і на периферії світової економіки. При збереженні елементів існуючої глобальної фінансової системи з'являться нові центри економічного зростання – у країнах-лідерах, що

стимулюватимуть процес формування нового технологічного укладу. Ітерційний сценарій є сполученням елементів «жорсткого» та «м'якого» виходів з кризи, при цьому він може бути «катастрофічним» для одних країн і регіонів та «оптимістичним» для інших. Зрозуміло, що інститути «ядра» світової фінансової системи виживатимуть за допомогою стягнення ресурсів периферійних країн на основі встановлення контролю за їх активами [1, с.4–20].

Сучасний розвиток здійснюється за ітерційним сценарієм, що супроводжується диференціацією провідних країн світу за глибиною кризи. Найбільші витрати несуть країни з відкритою економікою, у яких падіння промислового виробництва та інвестицій складає 15–30%. Країни з автономними фінансовими системами захищені від атак міжнародних спекуляцій.

Глобальний характер кризи не означає, що вона скрізь відбувається однаково і має універсальні рецепти протидії розповсюдженню. Тим більше, підсумки минулого року продемонстрували дію факторів, які впливали на перебіг кризи у кожній конкретній країні, а саме: особливості економічної ситуації до початку кризи і специфіки її розповсюдження у тій чи іншій країні. Таким чином, відповідно до гостроти кризи і специфіки її розповсюдження провідні країни світу можна класифікувати у дві групи.

Перша (США, Японія, Китай, більша частина країн Європи) – країни, що мали до початку кризи стабільну економіку з низькою інфляцією, помірним бюджетним дефіцитом. Ключовою проблемою для них було запобігання дефляційного шоку. З метою подолання наслідків кризи ефективним для них є м'яка грошова та фіскальна політики.

У цій групі доречно виділити дві підгрупи:

– відносно невеликі країни, що опинились у кризі під впливом глобальних процесів, але швидко розпочали антикризові заходи. На піку кризи вони проводили стабілізуючу м'яку фіскальну політику, з подальшим підвищенням відсоткових ставок;

– найбільші країни світу, де розпочалось відновлення економіки, що базується переважно на заходах державної підтримки. Відмова від них вважається небезпечною з

національної та глобальної точок зору.

Друга – країни Східної Європи, СНД, що мали до кризи макроекономічні проблеми або нестійку основу для економічного зростання. Їх головна небезпека – пастка стагфляції. Головною метою для них є концентрація реалізації стабільних програм, пропонує МВФ, включаючи зменшення бюджетних витрат, підвищення відсоткових ставок для стабілізації національної валюти. Більшість країн, що зіткнулися з обвальним спадом виробництва і ділової активності, проблемами у банківському секторі, повинні були проводити націоналізацію та рекапіталізацію банків.

У цій групі доцільно виділити три підгрупи:

– країни Балтії, Ісландія, Ірландія, Україна, для яких характерний жорсткий економічний курс і невирішені макроекономічні проблеми;

– Росія, Угорщина, країни Східної Європи, що зіткнулися з макроекономічними дисбалансами, впроваджували м'яку грошову політику, зі зниженням відсоткової ставки;

– Греція, де ситуація стала погіршуватися внаслідок відсутності ефективної макроекономічної політики. Пріоритетним для них залишається перехід до політики, основаної на стандартному стабілізаційному пакеті МВФ.

Загальним імперативом національного антикризового розвитку виступають модернізація і диверсифікація економіки України. Проте модернізація – довгострокова проблема, що повинна стати предметом відповідних теоретичних розробок і практичних рекомендацій. В сучасній ситуації домінуючим напрямком є рентоорієнтована поведінка, що ґрунтується на очікуванні відновлення високих цін на енергоресурси і фінансових потоків попередніх періодів [8, с.61–74].

Інша проблема – необхідність усвідомлення її комплексного характеру, вона не може обмежуватися лише окремими секторами економіки, поширюватиметься на всі основні сторони життєдіяльності суспільства, одночасно охоплюючи економічну, політичну і соціальну сфери. В свою чергу, це спричинить і культурне оновлення.

Серед пріоритетних напрямків націо-

нальної економічної політики у області антикризової модернізації можна виділити: забезпечення макроекономічної стабільності, здійснення курсу зниження і підтримки інфляції на рівні 5%, розробку стратегій припинення заходів фіскальної підтримки економіки, поступового скорочення бюджетного дефіциту, координацію заходів грошової і бюджетної політики з метою обмеження зростання грошової маси [9, с.28–51].

Це потребує і вдосконалення монетарної політики. З перспективою перетворення національної валюти в регіональну резервну валюту. Навіть якщо дана задача зараз комусь видається фантастичною, її вирішення в середньостроковому періоді цілком реальне. Та не слід чинити те, що може віддалити цю перспективу. Треба сприяти розробці заходів щодо зміцнення міжнародних позицій національної валюти.

Підвищення ефективності бюджетних витрат повинно здійснюватися у напрямках: виділення пріоритетних витрат замість їх масштабного нарощування, вдосконалення бюджетного процесу і забезпечення його безперервності, реформи бюджетних установ, змін механізмів їх фінансування.

Перехід від політики консервації зайнятості до політики стимулювання створення нових робочих місць, підвищення мобільності робочої сили передбачає: припинення адміністративного тиску на підприємства з метою зберігання зайнятості, збільшення фінансування програм підтримки безробітних і їх перекваліфікації, активізацію залучення інвестицій.

У національній антимонопольній політиці важливо виділити два аспекти – власне здолання монополізму і стимулювання конкуренції. Перший аспект має обмежене значення і в деяких випадках може бути навіть небезпечний, перешкоджаючи впровадженню інновацій. Сам по собі антитраст не може залучити на ринок компанії і стимулювати залучення інвестицій і інновацій. Ці задачі вирішуються лише позитивними засобами – діями на стороні бізнесу, а не проти нього. Пріоритетом повинне стати забезпечення умов для розвитку конкуренції: зниження бар'єрів бізнесу, формування необхідної інфраструктури, підтримка інновацій [7, с.4–

18].

Реформування національного фінансового сектора із врахуванням глобалізації фінансових ринків і рекомендацій G20 треба орієнтувати на створення «довгих» грошей.

Проблема міжнародної конкурентоспроможності України у глобальному світі може бути вирішена лише через інтелектуалізацію соціально-економічного розвитку. Незважаючи на кризові явища, Україна, обравши шлях модернізації та демократичної солідаризації суспільства, зможе забезпечити прискорений, якісний розвиток, навіть у найжорсткіших умовах глобалізму.

Ефективна антикризова національна політика повинна реалізуватись у трьох напрямках: підтримки конкурентоспроможності основних галузей економіки, запобігання криз банківської і соціальної сфери, зменшення банкрутств підприємств, максимального задоволення інтересів їх співробітників і кредиторів.

В антикризовому регулюванні України вирішальне значення має побудова ефективної стратегії економічного розвитку, необхідний початковий етап якої – комплексна й своєчасна діагностика стану національної економіки.

Антикризове регулювання національної економіки повинне орієнтуватись не лише на подолання наслідків кризи, але й на забезпечення трансформаційних змін, оптимізацію поведінки держави до та під час економічної кризи.

Дослідження досвіду подолання наслідків світових економічних криз дозволяє визначити пріоритетні заходи антикризового регулювання в Україні: удосконалення податкової системи із застосуванням системи стимулювання інноваційних і високотехнологічних виробництв, державна підтримка кредитних установ, розвиток міжнародних інтеграційних зв'язків, підвищення інвестиційної активності, перехід до світових стандартів бюджетної політики, підвищення ефективності антимонопольної політики, створення сприятливого конкурентного середовища.

Отже, національна антикризова політика дала змогу економічній стабілізації в Україні. Але вихід на траєкторію нового економічного зростання можливий лише

при активізації політики модернізації з пріоритетним визначенням диверсифікації національного виробництва для зростаючого внутрішнього попиту і підвищення конкурентоспроможності експорту, оптимізації використання переваг аграрного і металургійного комплексів, високотехнологічного і транзитного потенціалу країни.

Висновки. Проведений аналіз демонструє, що специфіка національної економічної кризи визначається не лише впливом світової, а й структурними дисбалансами, нерозвиненим внутрішнім ринком, значним внутрішнім боргом, низьким рівнем науково-технологічної та інноваційної активності. Однак за умов формування ефективної антикризової державної політики, спрямованої на трансформацію національної економіки у напрямі її модернізації, застосування інноваційно-інвестиційних моделей, використання значного внутрішнього потенціалу, можливо буде створити стабільну економічну систему.

Але без визначення стратегічних планів узгодження взаємодії органів влади і громадянських інститутів всі пропозиції можуть залишитися переліком добрих намірів. Запорукою успішного подолання кризових нестабільностей може бути лише ефективне поєднання узгоджених дій орга-

нів державної влади, ринкових структур і громадянських інститутів.

Література

1. Геєць В. М., Гриценко А. А. Вихід з кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним) / В. М. Геєць, А. А. Гриценко // Економіка України. – 2013. – №6. – С. 4–20.
2. Геєць В. Макроэкономическая оценка денежно-кредитной и валютно-курсовой политики Украины до и во время финансового кризиса / В. Геєць // Экономика Украины. – 2009. – №2. – С. 5–24.
3. Зверяков М. І. У пошуках виходу з кризи) / М. І. Зверяков // Економіка України. – 2013. – №8. – С. 4–22.
4. Никипелов А. Стратегия и тактика денежно-кредитной политики в условиях мирового экономического кризиса / А. Никипелов, М. Головин // Вопросы экономики. – 2010. – №1. – С. 4–20.
5. Пороховський О. А. Економічна криза як рубіж сучасного світового і національного розвитку / О. А. Пороховський // Економічна теорія. – 2009. – №1. – С. 5–14.
6. Тарасевич В. Н. Экуника: гипотезы и опыты / В. Н. Тарасевич. – М. : ТЕИС, 2008. – 565 с.
7. Тарасевич В. М. Про орієнтири і напрями виходу з кризи / В. М. Тарасевич // Економіка України. – 2013. – №9. – С. 4–18.
8. Шинкарук Л. В. Макроекономічні передумови та перебіг економічної кризи в Україні / Л. В. Шинкарук // Економічна теорія. – 2010. – №2. – С. 61–70.
9. Юсим В. Первопричина мировых кризисов / В. Юсим // Вопросы экономики. – 2009. – №1. – С. 28–51.

В статті проаналізовані теоретико-методологічні підходи к определению природы и причин мировых экономических кризисов. Рассмотрены причины и особенности экономического кризиса в Украине. Обоснованы приоритетные направления преодоления его последствий.

Ключевые слова: мировые экономические кризисы, причины и особенности экономического кризиса в Украине.

Theoretical and methodological approaches to the definition of nature and reasons of world economic crises are analysed. The reasons and features of the economic crisis in Ukraine are considered, priority directions of overcoming its consequences are grounded.

Keywords: world economic crises, the reasons and features of an economic crisis in Ukraine.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Тарасевичем В. М. Надійшла до редакції 23.01.14 р.